

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

ՄԱՐՔՍԻԶՄ-ԼԵՆԻՆԻԶՄԻ ԿԼԱՍԻԿՆԵՐԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

Ըստ Ս. ՖՈԽՏԻ

ԼՈՒՍՀՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

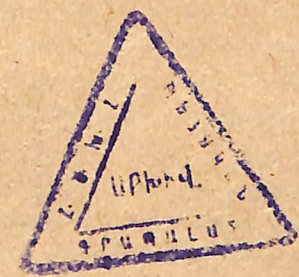
1939

31 JAN 2018

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

ՄԱՐԲՍԻԶՄ-ԼԵՆԻՆԻԶՄԻ ԿԱՄԻՏԵՆԵՐԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

ՀԱՅ Ա. ՖՈԽՏԻ

ԼՈՒՍՀՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1939

ՄԱՐԲՍԻԶՄ-ԼԵՆԻՆԻԶՄԻ ԿԼԱՍԻԿՆԵՐԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՍԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ*)

ԽՍՀ Միության Ժողովուրդի և Համ. Կ(բ)ԿԿ-ի վերոշումը քաղաքացիական պատմության դասավանդման մասին դպրոցներում պահանջում է, Վոր աշակերտները դասատույի ղեկավարությամբ աստիճանաբար տիրապետեն պատմության մարքսիստական ըմբռնմանը: Քաղաքացիական պատմության այս կարևորագույն, դաստիարակչական խնդիրը կատարելու համար անհրաժեշտ է Վոր աշակերտները սխտեմատիկորեն ուսումնասիրեն Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի աշխատությունները:

Այս ծայր աստիճանի պատասխանատու և չափազանց կարևոր խնդիրը ճշտորեն լուծելու համար, պատմության դասատուն պետք է սխտեմատիկորեն ուշադիր ուսումնասիրի մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկները աշխատությունները և կարողանա սովորեցնել աշակերտներին կարգալու այդ աշխատությունները: Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների աշխատությունների ուսումնասիրությունը հնարավոր է սկսել VII դասարանից: VII դասարանում ուսուցիչը յեղբարակելով

*) "Исторический журнал", № 2, 1938, № 102-112. Թարգմանված է Վորոշ փոփոխություններով և կրճատվածներով:

Թարգմանեց՝ Ս. ԲՈՇՆԱՂՅԱՆ
Խմբագրեց՝ Խ. ՄԱՆՈՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Մ. ՀԱՆՆԱԶԱՐՅԱՆ
Կոնարոլ սրբագրիչ՝ Ա. ԳԱԼՍՏՅԱՆ

1-367491

Դրավիտի լիազոր, № ն. 2828 Պատվեր № 124, Տիրաժ 500

Պետական տպարանի հրատարակչության տպարան, Յերևան

իր զըռւյցն այս կամ՝ այն պատմական անցքի մասին՝ պարտադիր կերպով բերում եւ տվյալ պատմական անցքի կամ պատմական գործչի մասին Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի եւ Ստալինի տված գնահատականները: Հիմնական արտահայտութիւնները հարկավոր եւ պակասի ձեով կախել դասարանում, կամ գրել զբառախտակի վրա, իսկ աշակերտներն այդ ցիտատներն արտազրում են իրենց պատմութեան գրանցման տետրներում: Սակայն ուսուցիչը պարտավոր եւ ստուգել աշակերտների արտադրածը եւ ուղղել սխալները:

Այս ձևի աշխատանքները շարունակվում են VIII դասարանում, բայց այստեղ այդ աշխատանքներն աստիճանաբար բարդանում են: Ուսուցիչը մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների վորոշ աշխատութիւնները կարգում եւ դասարանում եւ ցոյց եւ տալիս, թե ինչպես պետք եւ ուսումնասիրել այդ աշխատութիւնները: Նա սովորեցնում եւ աշակերտներին տանը կարդալ իր կողմից նշած հատվածները, դուրս գրել գլխավոր միտքը, յեզրակացութիւնը եւ նորից ստուգում եւ աշակերտներին կողմից կատարած այդ աշխատանքը:

IX դասարանումն եւ այս աշխատանքը շարունակվում եւ միայն այստեղ դարձյալ աշխատանքներն աստիճանաբար բարդանում են: Եվելի մեծ հատվածներ են տրվում աշակերտներին տանը կարդալու, սովորեցնում են կարդացածի մասին պարզ կոնսպեկտ կազմել, ճշտութեամբ դուրս գրել ցիտատները եւ այլն:

X դասարանում իմՆՄ-ի ամբողջ պատմութեան ուսումնասիրութիւնը կառուցվում եւ Լենինի ու Ստալինի աշխատութիւններն աշակերտների կողմից մշակելու եւ ուսումնասիրելու հիման վրա:

VII դասարանում աշակերտները միջին դարերի պատմութիւնից անցնում են որինակ «Ժակերիան» Ուոտ Տայլերի ապստամբութիւնը, հուսիսատական պատերազմները, գյուղացիական մեծ պատերազմը գերմանիայում եւ այլն:

Գյուղացիական պատերազմներն անցնելիս՝ ամեն անգամ դասատուն պարզում եւ, թե ինչու տվյալ գյուղացիական պատերազմում գյուղացիութիւնը պարտվեց, բերում եւ ընկեր Ստալինի գերմանական գրող Եմիլ Լյուդվիգի հետ ունեցած զրույցից նրա հետեյալ կլասիկ խոսքը. «Գյուղացիական ապստամբութիւնները կարող են հաջողութիւն ունենալ միայն այն դեպքում, յեթե նրանք ղուգորդվում են բանվորական ապստամբութեան հետ եւ յեթե բանվորները ղեկավարում են գյուղացիական ապստամբութիւնները: Միայն համակցված ապստամբութիւնը բանվոր դասակարգի գլխավորութեամբ կարող եւ հասնել նպատակին»: Այս պարբերութիւնը պետք եւ գրել պլակատի վրա եւ կախել դասարանում, իսկ աշակերտները պետք եւ գրանցեն իրենց տետրներում: Ռեֆորմացիան եւ գյուղացիական մեծ պատերազմը Գերմանիայում նյութին անցնելիս՝ դասատուն ոգտագործում եւ Ենգելսի «Գյուղացիական պատերազմը Գերմանիայում» աշխատութիւնը: Ռեֆորմացիայի մասին խոսելով՝ նա բերում եւ Ենգելսի հիշված աշխատութիւնից հետեյալ կտորը— «Յեվրոպական բուրժուազիայի մեծ պայքարը ֆեոդալիզմի դեմ բարձրագոյն լարվածութեան հասավ յերեք խոշոր վճռական մարտերում. առաջինն այն եր, ինչ վոր մենք անվանում ենք Ռեֆորմացիա Գերմանիայում: Լյութերի կոչը դեպի ապստամբութիւն յեկեղեցու

դեմ յերկու քաղաքական ապստամբություն առաջացրեց. սկզբում — ստորին ազնվականության ապստամբությունը Ֆրանց Ֆոն-Ջիկկինգենի առաջնորդությամբ 1523 թվին, իսկ հետո՝ գյուղացիական մեծ պատերազմը 1525 թվին: Նրանք յերկուսն էլ ճնշվեցին, գլխավորապես, ամենից ավելի շատ շահագրգռված քաղաքային բուրժուազիայի կուսակցության անվճռողականության հետեւանքով¹⁾:

Ռեֆորմացիայի մասին կարելի չէ բերել Ենգելսի հետեւյալ խոսքերը նրա «Գյուղացիական պատերազմը Գերմանիայում» աշխատությունից. «Սակայն այս առաջին հեղափոխական ավյունը տեւական չեղավ: Լյութերի նետած կայծն իր ներգործությունն ունեցավ: Վողջ գերմանական ժողովուրդը շարժվեց: Քահանաների դեմ ուղղված նրա կոչերի մեջ, քրիստոնեական ազատության մասին նրա արտասանած քարոզի մեջ, մի կողմից՝ գյուղացիները և պրեբյեյտն ապստամբության ազդանշանը տեսան, իսկ մյուս կողմից՝ այդ շարժմանը միացան ավելի չափավոր քաղաքացիները և ստորին ազնվականության մի խոշոր մասը. նույնիսկ իշխաններ կային, վորոնք այդ հոսանքին մատնվեցին: Վոմանք կարծում էին, թե հասել է այն ուրը, յերբ նրանք արդեն կարող են հաշիվ տեսնել իրենց բոլոր հարստահարիչների հետ, մյուսները ցանկանում էին տապալել միայն քահանաների ուժը, վերջ զենել Հռոմի դերիշխանությանն ու կաթոլիկական յերարխիային և հարստանալ յեկեղեցական կալվածքների բռնագրավ-

¹⁾ Փ. ЭНГЕЛЬС „Об историческом материализме“ Партиздат, 1933, стр. 14.

ման միջոցով: Կուսակցությունները միմյանցից անջատվեցին և զստան իրենց ներկայացուցիչներին¹⁾:

Այն ժամանակվա պրեբյակաւ տարրերի դերի մասին պետք է տալ Ենգելսի նույն աշխատությունից հետեւյալ ցիտատը. «Միմիայն Թյուրինգիայում՝ Մյունցերի անմիջական ազդեցությամբ և մի քանի այլ վայրերում՝ նրա աշակերտների շնորհիվ քաղաքների պրեբյակաւ մասն այնքան տարվեց ընդհանուր հեղափոխական փոթորկով, վոր այդ փոթորկի մեջ պրոլետարական սազմային տարրը միառժամանակ առաջնություն ձեռք բերեց այդ շարժման բոլոր մյուս գործոնների նկատմամբ: Այս միջադեպը, վորն ամբողջ գյուղացիական պատերազմի գագաթնակետն է կազմում և վորը համախմբում այդ շարժումն իր ամենափառահեղ ներկայացուցչի Թոմաս Մյունցերի շուրջը, միառժամանակ և ամենակարճատև միջադեպն է»:

Վերջում դառատուն պետք է բերել Ենգելսի հետեւյալ յեղբաւակիչ խոսքը. «... տեղական և գաղառական բաժան-բաժան դրությունը և դրանից անհրաժեշտորեն բխող տեղական ու գաղառական սահմանափակությունը կործանեց ամբողջ շարժումը...»:

Վոչ քաղաքացիները, և վոչ էլ գյուղացիները, ու պրեբյեյտն ի վիճակի չէին մի համախմբված ազգային յելույթ կազմակերպելու, թե ինչպես որինակի, համար յուրաքանչյուր գաղառում գյուղացիները հանդես էին գալիս իրենց սեփական պատասխանատվությամբ. միշտ էլ հրաժարվում էին իրենց հարեան ապստամբ գյուղացիներին ոգնություն հասցնել և այդ պատճառով

¹⁾ Յ. ԵՆԳԵԼՍ. «Գերմանական գյուղացիական պատերազմը». Կուսհրատ, 1934, էջ 54.

²⁾ Նույն տեղում, էջ 42.

ել առանձին մարտերում մեկը մյուսի հետեից ջախջախվում էյին թշնամու զորքերի կողմից, վորոնք առնառարակ ապստամբների ընդհանուր զանգվածի մեկ տասներորդական մասն անգամ չէյին կազմում»¹⁾։

Ինքերով Ենգելսի այս բոլոր արտահայտությունները՝ ուսուցիչը մատնանշում է, վոր Ենգելսի այս խոսքերը հանդիսանում են միակ ճիշտ մոտեցումը 1525 թվի գերմանական գյուղացիական պատերազմի պատմական նշանակությունը պարզելու համար։ Նույն ձևով ուսուցիչը բերում է մարքսիզմի կլասիկները արտահայտությունները XVI դ. Նիդերլանդական հեղափոխության մասին, XVII դ. Անգլիական հեղափոխության մասին և այլն։

XVII դ. անգլիական հեղափոխության առթիվ ուսուցիչը, վորպեսզի կարողանա ապացուցել, վոր միայն բռնի հեղափոխության միջոցով հնարավոր է մի հասարակարգը փոխել մյուսով, բերում է ընկեր Ստալինի հետեյալ խոսքերը. «Կոմունիստները յեղնում են պատմական հարուստ փորձից, վորը սովորեցնում է, թե իրենց դարն ապրած դասակարգերը հոժարակամ չեն հեռանում պատմական ասպարեզից։ Մտաբերեցեք XVII դ. Անգլիայի պատմությունը։ Միթե շատերը չէյին ասում, թե— հին հասարակարգը փթել է։ Բայց այնուամենայնիվ, միթե չզղացվեց Կրոմվելի կարիքը՝ նրան ուժով վերջ տալու համար... հանուն սահմանադրության նա ղեմում էր բռնության, մահապատժի յենթարկեց թագավորին, ցրեց պառլամենտը,

տը, ձերբակալում էր վոմանց, գլխատում ուրիշներին»²⁾։

VIII դասարանում նոր պատմություն դասընթացն անցնելիս՝ ուսուցիչը շարունակում է դարձյալ նույն աշխատանքը, ինչ վոր նա տանում էր VII դասարանում։ Ակադեմիկոս Լուկինի խմբագրած նոր պատմության քրեստոմատիայից ցիտատներ է բերում 1789 թ. Ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության մասին Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի և Ստալինի արած արտահայտություններից։ «Արդյունաբերական հեղաշրջումն Անգլիայում» թեման անցնելիս՝ ուսուցիչը կարող է ոգտվել Ենգելսի «Բանվոր դասակարգի զրույցուն Անգլիայում» կամ Կ. Մարքսի «Կապիտալ»-ի I հատորը (գլուխ XIII—«Մեքենաները և խոշոր արդյունաբերությունը», § 1—«Մեքենաների զարգացումը»)։ Այս աշխատություններից ուսուցիչն ընտրում է այն տեղերը, վորոնք պատասխանում են հետեյալ հարցերին.. 1) արդյունաբերական հեղափոխության պատճառները 2) հայտնադործություններ բամբակի արդյունաբերության մեջ. 3) շոգեշարժիչի գործածությունը. 4) արտադրության փոփոխությունների մեքենաների գործածության կապակցությամբ. 5) նոր դասակարգերի—արդյունաբերական պրոլետարիատի և արդյունաբերական բուրժուազիայի ծագումը. 6) տրանսպորտի և համաշխարհային առևտրի զարգացումը. 7) արդյունաբերական նոր քաղաքների զարգացումը։

Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի 1820—1840 թ. թ.

¹⁾ К. МАРКС и Ф. ЭНГЕЛЬС. Соч., т. VIII, стр. 196-197, կամ ՅԲ. ԵՆԳԵԼՍ, «Գերմանական գյուղացիական պատերազմը»։ Կուսկրատ, 1934, էջ 145.

²⁾ Ի. ՍՏԱԼԻՆ. Ձրույց անգլիական գրող Գ. Դ. Ուելսի հետ։ «Լենինիզմի հարցերը». Կուսկրատ 1938 թ. յերկրորդ հրատ. էջ 666.

շրջանի պատմութեան և 1848 թվի հեղափոխութեան մասին պատմելիս՝ ուսուցիչը բերում է այդ շրջանի մասին արած Մարքսի և Ենգելսի արտահայտութիւնները — նրանց հետեյալ աշխատութիւններից. «Դասակարգերի պայքարը Ֆրանսիայում (1848—1850 թ.թ.)», «Լուի Բոնապարտի Բրյուսներ 18» և «Հեղափոխութեանը և հակահեղափոխութեանը Գերմանիայում»:

Անհրաժեշտ է յերկու ժամ նվիրել Մարքսի և Ենգելսի «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆեստի» ընթերցանութեանը դասարանում: Մարքսի և Ենգելսի աշխատութիւնների ուսումնասիրութեան այս առաջին պարագմունքի համար ուսուցիչն առանձնապէս ուշադրութեամբ պետք է նախապատրաստվի: Վ. Ի. Լենինի գրած Մարքսի կենսագրութեան (հատ. XVIII, կամ առանձին հրատարակութեամբ), Ենգելսի կենսագրութեան (հատ. I) և Լենինի «Մարքսիզմի յեղեղ աղբյուրները և բաղկացուցիչ մասերը» (Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. V), եջ 7—42) աշխատութեան հիման վրա, ուսուցիչը պետք է պարզ կերպով պատկերի մարքսիզմի ծագման պատմութիւնը:

Պարագմունքի սկզբում ուսուցիչը էր փոքր ներածական խոսքում մատնացույց է անում, վոր «Կոմունիստական մանիֆեստի» ուսումնասիրութիւնը հսկայական նշանակութիւն ունի յուրաքանչյուր աշակերտի համար (կարելի չէ ոգտագործել Վ. Վ. Ադորատսկու հոգովածը «Բոլշևիկ» ժուռնալի 1938 թ. № 2-ում): Դասատուն հիշեցնում է աշակերտներին «Կոմունիստների միութեան» պատմութիւնը և նրա II կոնգրեսի կողմից Մարքսի և Ենգելսին տված հանձնարարութեան մասին — գրել «Միութեան» ծրագիր, վորը

և նրանք կատարեցին 1848 թ. փետրվարին, այսինքն՝ 91 տարի սրանից առաջ:

Սրանից հետո ուսուցիչն անցնում է «Մանիֆեստի»¹⁾ տեքստի բարձրաձայն ընթերցմանը (դասի ժամանակ աշակերտները ձեռքներին պետք է ունենան «Մանիֆեստը» և նախորդ դասին ուսուցչի կողմից նրանց բաժանած տվյալ դասին վերաբերող հարցերը):

Կարդալով «Մանիֆեստի» ներածութիւնը՝ դասատուն աշակերտների հետ միասին քննում է նրանց կողմից գրած հետեւյալ հարցերը. 1) «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆեստի» գրելու պատճառները. 2) Խնչպիսի ուժեր համախմբվեցին կոմունիզմի դեմ պայքարելու համար:

Սրանից հետո դասատուն կարդում է առաջին գլխից («Բուրժուաներ և պրոլետարներ» (եջ 42) առաջին յերեք պարբերութիւնը, նախորդը աշակերտների ուշադրութիւնը դարձնելով ընթերցվող տեքստի վրա, վորը բնութագրում է մարդկութեան պատմութիւնը: Այս մասը կարդալուց հետո, դասատուն դնում է հետեյալ հարցերը. 1) Մարքսը և Ենգելսն ի՞նչ բանի մեջ եյին տեսնում պատմութեան բովանդակութիւնը (պետք է լրիվ գրել Մարքսի բնորոշումը). 2) հին աշխարհի և միջին դարերի պատմութիւնից դասակարգերի պայքարի խնչպիսի որինակներ են հայտնի արդեն ձեռք. 3) Խնչով վերջացավ այդ պայքարն անցյալում (բերեք որինակներ): Այս ընթերցում և հաջորդ յերեք պարբերութիւնը բուրժուական հասա-

¹⁾ Կ. Մարքս և Գ. Ենգելս. «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆեստը». Պետրասի-քաղաքային Ֆերհան, 1938:

րակութեան մասին և գրվում է հետեւյալ հարցը. 1) Խնչ-
պիսի դասակարգեր գոյութիւն ունեն բուրժուական
հասարակութեան մեջ: Հետո ընթերցվում է այն տեղը,
վորը վերաբերում է բուրժուական հասարակութեան
տնտեսական հաջողութեաններին և հարց է տրվում.
ինչպէս բուրժուական ստեղծեց համաշխարհային շու-
կան և արդյունաբերութեան նոր ձևերը: Աշակերտնե-
րը (դասատույի ոգնութեամբ) պատասխանում են այդ
հարցին և հիշում են իրենց հայտնի այն կոնկրետ
պատմական փաստերը, վորոնց մասին հիշատակում են
Մարքսը և Ենգելսը: Այնուհետև ընթերցվում է բուր-
ժուակաւի քաղաքական հաջողութեաններին վերաբե-
րող մասը: Տրվում են այսպիսի հարցեր. բուրժուա-
կան քաղաքական զարգացման ինչպիսի ետապներ,
աստիճաններ են մատնացույց անում Մարքսը և Են-
գելսը. ինչպէս են նրանք անվանում ժամանակակից
պետութիւնը: Մարքս-Ենգելսի հետեւյալ ընորոշումը
արտագրվում է ամբողջութեամբ. «Ժամանակակից պե-
տական իշխանութիւնը լոկ մի կոմիտե յե, վորը կա-
ռավարում է ամբողջ բուրժուական դասակարգի ընդհա-
նուր գործերը» (եջ 45-46): Դասատուն հարցնում է. այն
ժամանակվա վեր պետութեան որինակով ավելի վառ
կերպով կարելի յե հաստատել Մարքսի և Ենգելսի այդ
ձևակերպումը: Աշակերտները պետք է ցույց տան հու-
լիսյան մոնարխիան Ֆրանսիայում և անգլիական-կա-
ռավարութիւնը 1832 թ. պարլամենտական ռեֆորմից
հետո:

Սրանից հետո ընթերցվում են այն պարբերու-
թիւնները, վորոնք վերաբերում են բուրժուակա-
յի հեղափոխական դերին անցյալում (եջ 46-47): Տըր-

վում են հետեւյալ հարցերը. 1) Խնչն է դարձնում իր
գործունեյութեան գլխավոր խնդիրը բուրժուական
Պատասխանը տալիս պետք է արտագրել ամբողջու-
թեամբ «Կանխիկ հաշվի», «մերի շահի մասին» (եջ 46).
2) Խնչ դարձրեց նա իրեն յենթակա մարդկանց գոր-
ծունեյութեանը. 3) ինչպէս բուրժուական պետք է
միշտ հեղափոխականացնի արտագրութիւնը. 4) Խնչ-
պես բուրժուական համաշխարհային շուկա ստեղծեց:

Այնուհետև ընթերցվում է հետեւյալ տեղը բուր-
ժուակաւի կողմից գյուղը քաղաքին յենթարկելու,
ազգի և կենտրոնացած պետութիւն ստեղծելու և ար-
տագրողական ուժերի զարգացման մասին (եջ 49):
Տրվում են այսպիսի հարցեր. 1) Խնչպէս բուրժուա-
կան իր իշխանութեանը յենթարկեց գյուղը. 2) յե՞րբ
ծագեցին ազգութիւնները և կենտրոնացած պետու-
թիւնը (պետք է որինակներ բերել XIX դարի առա-
ջին կեսից ժողովրդների պայքարի մասին՝ իրենց հա-
մար ազգային պետութիւն ստեղծելու համար — Գեր-
մանիան, Իտալիան, Լեհաստանը): Հենց այստեղ էլ
պետք է բերել ընկեր Մտալինի կողմից տված կլասիկ
ընորոշումն ազգի մասին, նրա «Մարքսիզմը և ազգա-
յին-գաղութային հարցը» գրքից (եջ 20):

Կարգաւով այն մասը, թե ինչպէս բուրժուական
հիմնահատակ արեց Ֆեոդալական գույքային հարա-
բերութիւնները և ինչպէս նա ստեղծեց նոր, բուրժու-
ական հարաբերութիւնները, դասատուն հարցնում է.
1) ինչպէս բուրժուական հիմնահատակ արեց հին,
Ֆեոդալական գույքային հարաբերութիւնները. 2) ին-
չպէս փոխարինեց նա այդ հարաբերութիւնները: Մարքսի
և Ենգելսի այն մտքի կապակցութեամբ, թե բուրժուա-

զիւն արգեն չի կարողանում զսպել հենց իր կողմից ստեղծած արտադրողական ուժերը (եջ 50-51) դաստառն հարցնում է. 1) ինչպե՞ս է առանձնապես վառ կերպով արտահայտվում բուրժուազիայի այդ անդորությունը. 2) ինչպե՞ս է բուրժուազիան հաղթահարում ճգնաժամը (մեծ քանակությամբ արտադրողական ուժերի վոչնչացնելու և նոր շուկաներ նվաճելու միջոցով):

Դասատուն անցնում է պրոլետարիատի ծագման և աճման պատմությունը (եջ 34-35): Տրվում են հետևյալ հարցերը. 1) ինչպե՞ս է առաջանում պրոլետարիատը. 2) ինչպե՞ս է կայանում նրա պատմական միսիան. 3) ի՞նչ դարձավ բանվորը կապիտալիզմի որով (անհրաժեշտ է ճշտորեն արտագրել այն քաղվածքը, թե կապիտալիզմի որով բանվորը դարձել է մեքենայի սոսկ մասնիկը (եջ 33). 4) ի՞նչով է վորոշվում բանվորների աշխատավարձը:

Այնուհետև ընթերցում են այն տեղը, վորը խոսում է այն մասին, թե վճիռ դասակարգերից է հավաքագրվում ժամանակակից պրոլետարիատը (եջ 54), իսկ հետո-պրոլետարիատի զարգացման աստիճանների մասին (եջ 55): Սրանից հետո տրվում են հետևյալ հարցերը. 1) ի՞նչ և ի՞նչի դեմ է սկսում պայքարել սկզբում անհատ բանվորը. 2) զարգացման այս աստիճանում ինչպիսի հարաբերություններ գոյություն ունեն առանձին բանվորների միջև. 3) բուրժուազիան ֆեոդալիզմի դեմ ի՞ր մղած պայքարում ի՞նչպե՞ս է ոգտադրոծում պրոլետարիատին. 4) ի՞նչ էտապներ է անցնում բանվորների պայքարը կապիտալիստների

դեմ: 5) ինչպե՞ս է բանվորների պայքարը փոխվում դասակարգային պայքարի: Անհրաժեշտ է լրիվ արտագրել և պարզաբանել աշակերտներին Մարքսի հետևյալ բնորոշումները. «Իսկ ամեն մի դասակարգային պայքար- դա քաղաքական պայքար է . . .»: «Պրոլետարյանների այս կազմակերպությունը դասակարգի մեջ և դրանով իսկ քաղաքական կուսակցություն մեջ . . .» (եջ 56):

Հետո ընթերցվում է այն պարբերությունը, թե ինչպե՞ս տիրող դասակարգի քայքայված ամբողջական շերտերն անցնում են պրոլետարիատի շարքերը և ինչպե՞ս հեղափոխական շրջանում պրոլետարիատի կողմն է անցնում բուրժուազիայի այն մասը, վորը բարձրացել է մինչև զարգացման ամբողջ ընթացքի տեսական ըմբռնումը:

Այնուհետև ընթերցվում է այն կարևոր մասնանշումը, վոր միայն պրոլետարիատն է իսկական հեղափոխական դասակարգը: Դասատուն հարցնում է. ինչպե՞ս միայն պրոլետարիատն է հանդիսանում միակ, մինչև վերջը հեղափոխական դասակարգ:

Մանր բուրժուազիայի (այդ թվում նաև գյուղացիների) հարաբերական հեղափոխականության մասին, վորը հեղափոխական է այնքան, վորքան վոր նա պրոլետարիատի տեսակետի վրա յե կանգնում և լյուծապեն պրոլետարիատի ռեակցիոն լինելու մասին կարդալուց հետո, աշակերտները պատասխանում են հետևյալ հարցերին. 1) գյուղացիությունը յ՞նչ է հեղափոխական (բերվում է բոլշևիկների որինաղը, վորոնք հաջողությամբ իրականացրին պրոլետարիատի և գյուղացիության (չքավոր և միջակ) դաշինքի քա-

գաքականությունը պրոլետարական հեղափոխության
և սոցիալիզմի կառուցման համար մղած պայքարում)。
2) ինչո՞ւ լյուծակն պրոլետարիատը (բոսյակները) ունե-
ակցին ե:

Ընթերցվում է բանվորների միատեսակ զրու-
թյան մասին բոլոր բուրժուական յերկրներում և այն
մասին, վոր բանվորների համար անհրաժեշտ է վոչնչ-
չացնել կապիտալիզմի տմբողջ հասարակարգը, վոր
նախընթաց բոլոր հեղափոխական շարժումները յերկե-
կն հոգուտ փոքրամասնության և վոր միայն պրո-
լետարիատի շարժումն է, վոր հանդիսանում է
մեծամասնության շարժում հոգուտ մեծամասնու-
թյան, նմանապես և այն մասին, թե ինչպես բուրժու-
ազիան ստեղծեց իր սեփական գերեզմանափորին
(եջ 57-59): Աշակերտներին տրվում են այսպիսի հար-
ցեր. 1) ինչո՞ւ բանվորներին, իրենց ազատազրության
համար, անհրաժեշտ է վոչնչացնել կապիտալիզմի ամ-
բողջ հասարակարգը. 2) ի՞նչ էյին ներկայացնում
իրենցից նախընթաց հեղափոխությունները. 3) ինչո՞վ
է տարբրվում ներկայիս պրոլետարիատի շարժումը
4) ինչո՞վ պետք է վերջանա ներկայիս դասակարգա-
յին պայքարը (այս կարևոր տեղն աշակերտները
պետք է գրեն ամբողջությամբ). «Տալով պրոլետա-
րիատի զարգացման ամենաընդհանուր փուլերը՝ մենք
ուրվագծեցինք արդի հասարակության ծոցում տեղի
ռենցող առավել կամ նվազ չափով քողարկված քա-
ղաքացիական կռիվն ընդհուպ մինչև այն կետը, յերբ
նա բռնկում է իբրև բացահայտ հեղափոխություն, և
պրոլետարիատը, բուրժուազիայի բռնի տապալման
միջոցով հաստատում է իր տիրապետությունը» (եջ 59):

Պատաստուն քնդդծում է, վոր այս տեղում Մարքսը և
Ենգելսը խոսում են պրոլետարիատի դիկտատուրայի
մասին, վորը պետք է հաստատվի պրոլետարական սո-
ցիալիստական հեղափոխության հետեանքով: Տրվում
է հետեվյալ հարցը. ինչո՞ւ Մարքսը և Ենգելսն անխու-
սափելի յեն համարում պրոլետարիատի հաղթանակը և
բուրժուազիայի խորտակումը:

Սրանով վերջանում է «Կոմունիստական կուսակ-
ցության մանիֆեստ»-ի առաջին մասի մշակումը (1-2
դասում): Աշակերտներին առաջարկվում է տանը նո-
րից կարդալ «Մանիֆեստ»-ի առաջաբանը և Վերլսն ու
կաղմնել կոնսպեկտ հետեյալ պլանով: 1) Պատմու-
թյան հիմնական բովանդակությունը. 2) դասակարգե-
րը և դասակարգային պայքարն անցյալում. 3) բուր-
ժուական հասարակության դասակարգերը. 4) բուր-
ժուազիայի հաջողությունները. 5) կապիտալիստական
պետության ելությունը. 6) բուրժուազիայի դործու-
նեյության հիմքը. 7) բուրժուազիայի կողմից հին,
ֆեոդալական հասարակական հարաբերությունների
փոխարինումը նորերով. 8) արդյունաբերական ճգնա-
ժամերը և նրանց նշանակությունը. 9) բուրժուազիան
ստեղծում է պրոլետարիատին—իրեն գերեզմանափորին.
10) բանվորի զրությունը կապիտալիզմի ուրով.
11) պրոլետարիատի զարգացման աստիճանները.
12) առանձին կապիտալիստների դեմ մղած պրոլե-
տարիատի պայքարի վերածումը դասակարգային
պայքարի. 13) պրոլետարիատը միակ իսկական հեղա-
փոխական դասակարգն է. 14) գյուղացիության հեղա-

1) Այս աշխատանքը կատարելու համար տրվում է 2-3 վեց-
որյակ

փոխակառքյան եյությունը. 15) պրոլետարական շարժման և պրոլետարական հեղափոխության տարբերությունը նախընթաց բոլոր հեղափոխություններեց. 16) պրոլետարիատի հաղթանակի և բուրժուազիայի խորտակման անխուսափելիությունը:

Նախ քան «Մանիֆեստ»-ի յերկրորդ մասի ուսումնասիրությանն անցնելը, անհրաժեշտ է հարցնել աշակերտներին առաջին մասը վերևում նշված հարցերով: Այս հարցումից կարելի չի պարզել, թե ինչպես է յուրացված աշակերտների կողմից այդ մասը և դասատուն ինքը կամ աշակերտների ոգնությամբ լրացնելով առանձին հարցերի յուրացման թերությունները, տոհմատ աշակերտների ուշադրությունն է հրավիրում այն հարցերի վրա, վորոնք այս կամ այն աշակերտի կողմից բավականաչափ չեն յուրացված: Սա արվում է այն նպատակով, վորպեսզի տվյալ անհատ աշակերտները նորեց զբաղվեն և վերացնեն այդ թերությունները:

Ապա անցնում են II — «Պրոլետարներ և կոմունիստներ» գլխի ուսումնասիրությանը: Դասատուն նախ բացատրում է, վոր այս գլուխը պարզում է պրոլետարիատի և նրա դասակարգային կուսակցության, այսինքն՝ կոմունիստների միջև յեղած փոխհարաբերությունները: Նա կարգում է պրոլետարիատի և կոմունիստների փոխհարաբերության մասին (եջ 61): Հետո այսպիսի հարցեր են տրվում. 1) ինչո՞վ էյին տարբերվում կոմունիստները 40-ական թվականների բանվորական միացած կուսակցություններից. 2) պրոլետարիատի վժիռ մասն են հանդիսանում կոմունիստները. 3) ինչո՞ւմ է կայանում կոմունիստների առավելությունը սեփականում՝ պրոլետարիատի միացած

զանգվածի հանդեպ. 4) թե՛ն են կոմունիստները տեսական դրույթները (աշակերտները պետք է արտագրեն հետևյալը. «Նրանք այժմ գոյություն ունեցող դասակարգային պայքարի իրական հարաբերությունների, մեր աչքի առջև տեղի ունեցող պատմական շարժման ընդհանուր արտահայտություններն են հանդիսանում միայն»): 5) վորո՞նք են կոմունիստների մոտակա նպատակները:

Հետո կարդում ու պարզաբանվում է «Մանիֆեստ»-ի այն մասը, վորը մատնանշում է, թե վժիռ սկսվա՞կանությունն են ձգտում վոչնչացնել կոմունիստները (եջ 62-63):

Կարգացվում է այն պարբերությունը, վորը խոսում է աշխատանքի դրության մասին կապիտալիզմի որով և կոմունիզմի որով և այն մասին, վոր միայն կոմունիզմի ժամանակ սպառողական միջոցների անձնական սեփականություն կլինի:

Ընթերցվում է այն պարբերությունը, վորը խոսում է կոմունիզմի դեմ արած բուրժուական այն առարկության մասին, վոր իբր թե «կհաստատվի մի ընդհանուր ծուլություն» և Մարքսի ու Ենգելսի փայլուն առարկությունը բուրժուական այդ զրպարտության դեմ (եջ 65):

Կարգացվում է բուրժուական առարկության մասին կոմունիզմի դեմ և Մարքսի ու Ենգելսի փայլուն առարկությունը նրա դեմ (եջ 67-69): Տրվում է հետևյալ հարցը. կապիտալիզմի ժամանակ բանվորներն ընտանիք ունե՞ն:

Կարգացվում է այն մասնանշումը, վոր բանվորները կապիտալիզմի ժամանակ հայրենիք չունեն, վոր նրանք հայրենիք ձեռք կրերեն միայն սոցիալիզմի ժա-

մանակ, Դասատուն հարցնում ե. ինչ՞հա կապիտալիզմի ժամանակ բանվորները հայրենիք չունեն:

Կարգացվում ե. հասարակական գիտակցության մասին (եջ 70): Տրվում են հետևյալ հարցերը. 1) ինչ՞պե՞ս ե փոխվում մարդկանց գիտակցությունը. 2) ինչ՞եյին տիրող գաղափարները (աշակերտները արտադրում են հետևյալ յերկու ցիտատները. «... մարդկանց կենսապայմանների հետ, նրանց հասարակական արարելությունների հետ, նրանց հասարակական կենսադի հետ փոխվում են նաև նրանց մտապատկերները, հայացքները և հասկացողությունները, մի խոսքով՝ և նրանց գիտակցությունը»: «Ի՞նչ ե ապացուցում գաղափարների պատմությունը, յեթե վոչ այն, վոր մտավոր արտադրությունը կերպարանափոխվում ե նյութական արտադրության հետ միասին: Վորևե ժամաակի տիրապետող գաղափարները միշտ յեղել են իշխող գասակարգի գաղափարները միայն») (եջ 70):

Կարգացվում ե պրոլետարիատի խնդիրների մասին հեղափոխության մեջ (եջ 71—73): Տրվում են հետևյալ հարցերը. 1) ինչ՞համա են տեսնում Մարքսը և Ենգելսը պրոլետարիատի խնդիրները, յերբ նա դառնում ե տիրող դասակարգ, այսինքն՝ պրոլետարիատի զինատանուրացի ժամանակ. 2) ինչ՞ կոնկրետ միջոցներ եր առաջարկում «Մանիֆեստը»-ը այդ շրջանի համար. 3) ինչ՞ հասարակություն կրճեի հին, բուրժուական հասարակության տեղը. 4) յերբ կվերանա պետությունը:

«Մանիֆեստ»-ի III գլուխը կարելի յե դասարանում չկարդալ:

Վերջին գլուխը — «Կոմունիստների դիրքը գեպի

դանազան ոպողիցիոն կոնսակցությունները» ամբողջովին պետք ե կարդալ (եջ 88—91): Տրվում են հետևյալ հարցերը. 1) ինչպի՞սի վերաբերմունք ունեն կոմունիստները գեպի ոպողիցիոն կոնսակցությունները. 2) ինչ՞ու՞մ եր կայանում կոմունիստների հիմնական խնդիրը 1848 թ.: Աշակերտները պետք ե լրիվ գրեն հետևյալը. «Մակայն մի բոպե անգամ նա չի գաղաբում բանվորների շրջանում բուրժուազիայի և պրոլետարիատի թշնամական հակադրության ըստ հնարավորին ալելի պարզ գիտակցություն պատվաստելուց, վորպեսզի գերմանական բանվորները կարենան հենց իսկույն ոգտագործել հասարակական և քաղաքական այն պայմանները, վորոնք բուրժուազիայի տիրապետությունը պիտի բերեն իրենց հետ՝ վորպես գենք հենց նրա գեմ, վորպեսզի հետադիմական դասակարգերի տապալումից անմիջապես հետո Գեմանիայում պաքարն սկսվի հենց իր՝ բուրժուազիայի գեմ» (եջ 90): Այնուհետև տրվում են հետևյալ հարցերը. 3) ինչ՞հա կոմունիստներն իրենց դիմավոր ուշադրությունն այդ ժամանակ գլխավորապես Գերմանիայի վրա եյին դարձնում. 4) ինչ՞ պետք ե դառնար գերմանական հեղափոխությունը. 5) առաջին հերթին ինչ՞ են առաջ քաշում կոմունիստները բոլոր շարժումների մեջ. 6) ինչ՞ միջոցներով կարող են կոմունիստներն իրականացնել իրենց նպատակները. 7) ինչ՞ են նվաճելու պրոլետարները. 8) ինչ՞ լոգունդ առաջադրեց «Մանիֆեստ»-ը: Այս նույն հարցերն ել տրվում են աշակերտներին տնային աշխատանքի համար:

Վերջում ուսուցիչը «Մանիֆեստ»-ից ցույց տված ցիտատների միջոցով, վորոնք կարդացվել և արտադրվել են աշակերտների կողմից, տալիս ե Մարքսի-Են-

գելսի հայացքների շարադրությունը հասարակության զարգացման մասին (տնտեսությունը, դասակարգերը և դասակարգային պայքարը, պետութիւնը, պրոլետարական հեղափոխութիւնը, հասարակական գիտակցութիւնը և այլն):

Նա ընդգծում է, Վոր «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆեստ»-ում տրված է ամբողջ մարդկութեան պատմութեան պատկերը և Վոր «Մանիֆեստ»-ը մեզ սովորեցնում է, թե ինչպե՞ս պետք է մոտենալ հասարակական կյանքի անցքերի վերլուծմանը, Վոր միշտ պետք է յերեման բերել հասարակական յերեմութիւնների գոտակարգային բնութիւնը:

1848 թ. հեղափոխութեան արդիւններին աշակերտներին ծանոթացնելու համար, ուսումնասիրվում է Լենինի «Պետութիւն և հեղափոխութիւն» աշխատութեան յերկրորդ գլուխը: § 1-ում Լենինը ցույց է տալիս, Վոր զեռ «Փիլիսոփայութեան թշուառութիւն»-ում և «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆեստ»-ում Մարքսն առաջադրել է պրոլետարիատի դիկտատուրայի համար պրոլետարիատի պայքարի խնդիրը: Այդ կետում Լենինը տալիս է պետութեան մարքսյան բնորոշման հետագա զարգացումը: Պրոլետարական հեղափոխութեան անխուսափելիութեան, պրոլետարիատի դիկտատուրայի հաստատման անխուսափելիութեան մասին Մարքսի հայացքները հաստատվեցին 1848 թ. հեղափոխութեան փորձով: Առանձնապէս պետք է ընդգծել Վ. Ի. Լենինի հետեյալ մատնանշումը (Վ. Ի. Լենին, Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատոր IV, էջ 26, կամ առանձին գրքով, Կուսհրատ, 1934, էջ 25). «Հավատարմի գիտելիութեան մատերիալիզմի իր փիլիսոփա-

յությանը՝ Մարքսն իբրեւ հիմք վերցնում է 1848—1851 թ. թ. հեղափոխութեան մեծ տարիների պատմական փորձը: Մարքսի ուսմունքն այստեղ էս, ինչպէս միշտ, փիլիսոփայական խոր աշխարհայացքով ու պատմութեան ճիշտ գիտութեամբ լուսարանված փորձի հաճախութեան հանգիստում»: Այդ փորձն ասում է. «Բոլոր նախկին հեղափոխութիւնները կատարելագործում էին պետական մեքենան, փոխանակ ջարդովիչներ անելու ախ: Այս յեղարակացութիւնը պետութեան մասին մարքսիզմի ուսմունքի մեջ հանգիստում է գլխավորը, հիմնականը»:

Ուսուցիչը պետք է բացատրի աշակերտներին, Վոր «Պետութիւն և հեղափոխութիւն» հանճարեղ աշխատութիւնը Լենինը գրել է ընդհատակում, 1917 թ. աշնանը, Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Հեղափոխութիւնից առաջ: Ուսուցիչը մատնանշում է, Վոր Լենինն ընդգծում է մասսաների փորձի նշանակութիւնը, յերբ նա ասում է. «Թե ինչ աստիճանի խիստ կերպով է Մարքսը կանգնած պատմական փորձի իրական բաղիսի վրա, այդ յերևում է նրանից, Վոր նա 1852 թվին դեռ կոնկրետ կերպով ախ հարցը չի դրնում, թե ինչով պետք է փոխարինել վոչնչացման յինթակա այդ պետական մեքենան: Փորձն ախ ժամանակ դեռ նյութ չեր տալիս այդպիսի հարց դնելու համար, Վոր պատմութիւնն որակարգի մեջ դրեց ավելի ուշ, 1871 թվին (Լենին, Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. IV, էջ 29, կամ Լենին, «Պետութիւն և հեղափոխութիւն», Կուսհրատ, 1934, էջ 27): Այս հատվածը շատ կարեւոր է. նա ցույց է տալիս (և սա պետք է պարզաբանել աշակերտներին), Վոր մարքսիզմ-լենին-

նիդմը թեորիայի համար կոնկրետ-պատմական մոտեցում է պահանջում, և վոչ թե վերացական-տրամաբանական դատողություններ, ինչպես և մատնանշում է Լենինը: Լենինի գրքի այս գլուխը, հատկապես նրա այդ գիտողությունները դասառույն պետք է ոգտագործի պատմության ուսումնասիրության գործոն նշանակությունը ցույց տալու համար, վոր միայն պատմությունը լավ իմանալը հնարավորություն է տալիս նախատեսել պատմական անցքերի ուղղությունը և ակտիվ մասնակցություն ունենալ նրանցում: Մեր շինարարության յուրաքանչյուր ետապում պահանջվում է մասսաների պատմական փորձի ընդհանրացում և հետագա զարգացման նշումներ: Այդպիսի ընդհանրացման հանձարեղ որինակ է հանդիսանում Մարքսի-Ենգելսի այն ցուցմունքը, վոր անհրաժեշտ է փշրել բուրժուական պետական մեքենան: «Պետություն և հեղափոխություն» գրքում Լենինը տալիս է դասակարգային պայքարի մարքսյան տեսության վառ շարադրությունը, մի տեսություն, վորը դասակարգային պայքարի հետ միասին պարտադիր կերպով ընդունում է պրոլետարիատի զիկտատորայի անխուսափելիությունը: Ինչպես ուսումնասիրվեց «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստ»-ը, այդ նույն յեղանակով էլ պետք է ուսումնասիրել նաև «Բանվորների միջազգային ընկերության ժամանակավոր կանոնադրություն»-ը և «Մահմանադրական մանիֆեստ»-ը:

Սրանց ուսումնասիրությունը պետք է աշակերտներին պատկերացում տա բանվորների միջազգային ընկերության կազմակերպչական ձևերի մասին: Կանոնադրությունից պետք է առանձնացնել հետևյալ կե-

տերը. ազատություն նվաճումը հենց իրեն՝ բանվոր դասակարգի կողմից (արտադրել ամբողջապես), բանվորների պայքարի նպատակը, բանվորների քաղաքական պայքարի յենթարկումը տնտեսական ազատագրմանը, վորի հետ համագործակցելուց և կախված բանվոր դասակարգի հաղթանակը: «Մահմանադրական մանիֆեստը» և «Բանվորների Միջազգային ընկերության ժամանակավոր կանոնադրություն» ուսումնասիրելիս՝ պետք է հիշեցնել աշակերտներին, վոր I Ինտերնացիոնալը պրոլետարիատի Միջազգային յերկրորդ քաղաքական կազմակերպությունն էր: Առաջին կազմակերպությունը, դա «Կոմունիստների միություն» էր: Կանոնադրություն ուսումնասիրելիս՝ հարկավոր է ընդգծել կենտրոնացումը, իբրև նրա հիմք: Հարկավոր է մատնանշել, վոր I Ինտերնացիոնալը ստեղծել է ու կազմակերպել Մարքսը, վոր Մարքսն I Ինտերնացիոնալի առաջնորդն էր:

IX դասարանում ԽՍՀՄ պատմությունն անցնելիս՝ Պետրոս I-ի ժամանակաշրջանի համար հիմնական բնորոշում է հանդիսանում ընկեր Ստալինի զրույցը գերմանական զրոդ Եմիլ Լյուդվիգի հետ (Ստալին, «Զրույց գերմանական զրոդ Եմիլ Լյուդվիգի հետ: Պետհրատ, 1932): Պետրոս I-ի ռեֆորմատորական քաղաքականության մասին խոսելիս՝ ուսուցիչը բերում է վորպես ավելի կարևոր, սկզբունքային հիմնավորում, ընկեր Ստալինի այն ցուցմունքը, վորը նա արեց իր ճառում Համ. Կ.(բ)ԿԿԿ 1928 թ. նոյեմբերյան պլենումում: Այս ցուցմունքներն ուսուցիչը տալիս է իր զրույցի մեջ:

Անհրաժեշտ է նույնպես տալ աշակերտներին XVIII-դ ուսական կայսրության մասին Լենինի տը-

ված հետևյալ բնութագիրը. «XVIII դ. ինքնակալու-
թյունը նրա բյուրոկրատիայով, ծառայող դասերով
«լուսավորված անոթավորված» առանձին շրջաննե-
րով»¹⁾։

Գյուղացիական ապստամբություններն ուսումնա-
սիրելու ժամանակ հարկավոր է աշակերտներին ծանո-
թացնել ընկեր Ստալինի կլասիկ արտահայտությանը՝
գյուղացիական ապստամբությունների մասին, վորընա
արեց գերմանական գրող Եմիլ Լյուդվիգի հետ ունե-
ցած զրույցում²⁾։

Տնտեսության ճորտատիրական սխառմը բնու-
թագրելիս՝ անհրաժեշտ է դատարանում կարգալ Լենինի
կողմից «Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում»
գրքում տրված կլասիկ բնորոշումը կոռային տնտեսու-
թյան մասին (գլուխ III, § 1 «Կոռային տնտեսության
իմանական գիծը»)՝³⁾։

IX դասարանում II կիսամյակում նոր պատմու-
թյունն անցնում են՝ սկսած Փարիզյան Կոմունայից
Փարիզյան Կոմունայի պատմության մասին, անհրա-
ժեշտ է, վոր բոլոր աշակերտներն ուսումնասիրեն
Մարքսի «Բաղադրական պատերազմը Ֆրանսիայում»
գրքի III գլուխը (Բանվորների միջազգային ընկերու-
թյան գլխավոր խորհրդի կոչը)։ Այս գլխում Մարքսը
ցույց է տալիս Փարիզյան Կոմունայի, իբրև բանվոր

1) Վ. Ի. Լենին. Յերկեր, հատ. XIV, էջ 18 (ուսերեն)։

2) Ի. Ստալին. Զրույց գերմանական գրող Եմ. Լյուդվիգի հետ
Պետհրատ, 1932.

3) Վ. Ի. Լենին. Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. I,
Պետհրատ, 1930, էջ 96-98։

դասակարգի պետության, իբրև պրոլետարիատի դիկ-
տատուրայի եյությունը և շարադրում է նրա հիմնա-
կան միջոցառումները։ Շատ կարևոր է կազմել այս
գլխի կոնսպեկտը։ Կոնսպեկտը կազմելու ժամանակ
կարևոր է, վոր աշակերտներն ոգտվեն այդ աշխատու-
թյան Լենինի կազմած կոնսպեկտով, վորը տպագրված
է Լենինի «Մարքսիզմը պետության մասին» գրքում։
Ցանկացողներին կարելի յի հանձնարարել Մարքսի
«Բաղադրական պատերազմը Ֆրանսիայում» ամ-
բողջ գիրքը։ Իսկ ուսուցչի համար անհրաժեշտ է կար-
գալ Լենինի «Պետություն և հեղափոխություն» գրքի
III գլուխը։¹⁾

Հնարավոր է նաև այս հոգվածում ցույց տալ Մարքսի,
Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի այն բոլոր աշխատություն
ները, վորոնց հարկավոր է հանձնարարել ուսուցչին
ուսումնասիրության համար։ Մենք սահմանափակվում
ենք միայն հետևյալ ցուցմունքով, վորովհետև նոր պատ-
մության դասընթացը IX դասարանում ավարտվում է նա-
խապատերազմյան իմպերիալիզմի և իմպերիալիստական
պատերազմի պատմությունով, ուստի չափազանց կարե-
վոր է աշակերտներին պատկերացում տալ իմպերիալիզմի
եյության մասին, հասնել այն բանին, վոր աշակերտները
հասկանան, թե ինչու իմպերիալիզմը հանդիսանում է
պրոլետարական հեղափոխության նախորդակը։ Այս
պրոլետարական հեղափոխության կարգում է ամե-
նայատակով ուսուցիչը դասարանում կարգում է ամե-
նից առաջ իմպերիալիզմի հիմնական հինգ հատկանիշ-

1) Վ. Ի. Լենին. Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ.
IV, Հայկուհրատ, 1935, էջ 33-51. Կա և ամանձին գրքով։

ները ¹⁾։ Հանձնարարելի յե կազմել այդ հատկանիշների սլակատ։ Անգլիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Նահանգների պատմությունն ուսումնասիրելիս՝ անհրաժեշտ է կոնկրետ ցույց տալ թե տվյալ յերկրներում ինչպիսի առանձնատկությամբ երարտահայտվում իմպերիալիզմը։ Իմպերիալիզմի, վուպես կապիտալիզմի հատուկ ստադիայի իր բնորոշումը Լենինը հանգեցնում է յերեք առանձնատկությունների. 1) մոնոպոլիստական կապիտալիզմ, 2) պարագիտային, կամ փթող կապիտալիզմ, 3) մեռնող կապիտալիզմ)։²

Պատմության դասավանդման ընթացքում, դասաւուն միշտ պետք է զեկավարվի Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի սկզբունքային արտահայտություններով և իրրե յեզրակացություն յուրաքանչյուր իրզրույցում նա պետք է տա ուսումնասիրվող պատմական անցքի մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների կողմից տված բնութագիրը։ IX դասարանում պետք է շարունակել Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի աշխատությունների ուսումնասիրության աշխատանքները։

60-ական թվականների բուրժուական ռեֆորմներն անցնելիս անհրաժեշտ է դասարանում կարդալ Վ. Ի. Լենինի «Ճորտատիրական իրավունքի անկման հիսնամյակը» հոդվածը։

Այս պարագմունքից աշակերտները պետք է սո-

¹⁾ Վ. Ի. Լենին, Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. III, Կուսերատ, 1933. էջ 77 (VII. Հիմպերիալիզմը վուպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա)

²⁾ В. И. Ленин, Соч. т. XIX, стр. 301, — «Империализм и раскол социализма».

վորեն, թե ընդհանրապես ինչպես պետք է աշխատել Լենինի և Ստալինի աշխատությունների վրա։ Նախ դասաւուն պատմում է, վոր Վ. Ի. Լենինի այդ հոդվածը պարզաբանում է 1861 թվի ճորտատիրական իրավունքի վերացման պատմական նշանակությունը և ցույց է տալիս, վոր այդ բուրժուական ռեֆորմի ճորտատիրական բնույթը վառ կերպով արտահայտվեց Նրանով, վոր այդ ռեֆորմից հետո յիւ ազրարագյուղացիական հարցը հանդիսանում եր 1905 թ. բուրժուական իրատական հեղափոխության հիմնական հարցը։ Սկզբում ամբողջ հոդվածը բարձրաձայն կարդացվում է դասարանում։ Մրանից հետո նորից կարդում են առաջին յերկու պարբերությունները։ Դասաւուն բացատրում է, վոր հոդվածի սկզբում ցույց է տրված, թե ինչպես ցարական կառավարությունը 1911 թվին վախենում եր ճորտատիրական իրավունքի վերացման 50-ամյա հորելյանից։ Աշակերտները կոնսպեկտում նշում են մոտավորապես հետեյալը. «Ցարական կառավարության վախը 1911 թ. ճորտատիրական իրավունքի վերացման հորելյանից»։ Այնուհետեւ կարդացվում է հետեյալ պարբերությունը և կազմվում է նրա կոնսպեկտը. «Արեւմտյան Յելրոպայում ճորտատիրական իրավունքի մնացորդները վոնչացված են 1789 թ. հեղափոխության միջոցով Ֆրանսիայում և 1848 թվին մնացած յերկրների մեծամասնության մեջ։ Ռուսաստանում ժողովուրդը զեռ ի վիճակի չեր զիտակից պայքար սկսել ազատության համար։ Գյուղացիական ապստամբությունները հեշտությամբ ճնշվում էյին»։ Հետո այդ հոդվածից պետք է լրիվ արտագրել հետեյալը. — «Գյուղացիներին Ռուսաստանում «ապատագրում» էյին

ները ¹⁾։ Հանձնարարելի յե կազմել այդ հատկանիշների պլակատ։ Անգլիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Նահանգների պատմությունն ուսումնասիրելիս՝ անհրաժեշտ է կոնկրետ ցույց տալ, թե ավյալ յերկրներում ինչպիսի առանձնահատկությամբ երարտահայտվում իմպերիալիզմը։ Իմպերիալիզմի, վորպես կապիտալիզմի հատուկ ստադիայի իր բնորոշումը Լենինը հանգեցնում է յերեք առանձնահատկությունների։ 1) մոնոպոլիստական կապիտալիզմ, 2) պարագլոտային, կամ փթող կապիտալիզմ, 3) մեռնող կապիտալիզմ)։²

Պատմության դասավանդման ընթացքում, դաստուն միշտ պետք է ղեկավարվի Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի սկզբունքային արտահայտություններով և իբրեւ յեղրակացություն յուրաքանչյուր իր զրույցում նա պետք է տա ուսումնասիրվող պատմական անցքի մարքսիզմ-լենինիզմի կրասիկների կողմից տված բնութագրերը։ IX դասարանում պետք է շարունակել Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի աշխատությունների ուսումնասիրության աշխատանքները։

60-ական թվականների բուրժուական ռեֆորմներն անցնելիս անհրաժեշտ է դասարանում կարդալ Վ. Ի. Լենինի «Ճորտատիրական իրավունքի անկման հիսնամյակը» հոգվածը։

Այս պարագլոնքից աշակերտները պետք է սո-

¹⁾ Վ. Ի. Լենին, Հատեր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. III, Կուսերաս, 1933. էջ 77 (VII. Հիմպերիալիզմը վորպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա)

²⁾ В. И. Ленин, Соч. т. XIX, стр. 301, — «Империализм и раскол социализма».

վորեն, թե ընդհանրապես ինչպես պետք է աշխատել Լենինի և Ստալինի աշխատությունների վրա։ Նախ դաստուն պատմում է, վոր Վ. Ի. Լենինի այդ հոգվածը պարզաբանում է 1861 թվի ճորտատիրական իրավունքի վերացման պատմական նշանակությունը և ցույց է տալիս, վոր այդ բուրժուական ռեֆորմի ճորտատիրական բնույթը վառ կերպով արտահայտվեց Նրանով, վոր այդ ռեֆորմից հետո յի ագրարա-գյուղացիական հարցը հանդիսանում եր 1905 թ. բուրժուազեմոկրատական հեղափոխության հիմնական հարցը։ Սկզբում ամբողջ հոգվածը բարձրաձայն կարգացվում է դասարանում։ Մրանից հետո նորից կարդում են առաջին յերկու պարբերությունները։ Դասատուն բացատրում է, վոր հոգվածի սկզբում ցույց է տրված, թե ինչպես ցարական կառավարությունը 1911 թվին վախենում եր ճորտատիրական իրավունքի վերացման 50-ամյա հորելյանից։ Աշակերտները կոնսպեկտում նշում են մոտավորապես հետեյալը. «Ցարական կառավարության վախը 1911 թ. ճորտատիրական իրավունքի վերացման հորելյանից»։ Այնուհետև կարգացվում է հետեյալ պարբերությունը և կազմվում է նրա կոնսպեկտը. «Արեվմայան Յեվրոպայում ճորտատիրական իրավունքի մնացորդները վոջնչացված են 1789 թ. հեղափոխության միջոցով Ֆրանսիայում և 1848 թվին մնացած յերկրների մեծամասնության մեջ։ Ռուսաստանում ժողովուրդը ղեռ ի վիճակի չեր ղետակից պայքար սկսել ազատության համար։ Գյուղացիական ապստամբությունները հեշտությամբ ճնշվում էյին»։ Հետո այդ հոգվածից պետք է լրիվ արտագրել հետեյալը. — «Գյուղացիներին Ռուսաստանում «ազատագրում» էյին

իրենք-կալվածատերերը, ինքնակալ թագավորի կալվածատիրական կառավարությունը և նրա չինովնիկները: Յեւ այդ «ազատարարները» գործն ալմպես տարան, վոր գյուղացիներն «ազատագրվեցին» թալանված մինչ մուրացիկությունը, կալվածատերերի ստրկությունից դուրս յեկան և ստրկացնող դրության մեջ ընկան նույն կալվածատերերի և նրանց հովանավորյալների ձեռքին»:

Ուսուցիչն աշակերտներին ուշադրությունը դարձնում է այն բանի վրա, վոր անհրաժեշտ է բացառիկ ճշտությամբ արտագրել ցիտատները և ցույց է տալիս, վոր այն բառերը, վորոնք լեռնինը չակերտների մեջ է առել, դրանով ցույց է տվել, վոր այդ «ազատությունը» իսկական ազատություն չէր: Այնուհետև ուսուցիչը մասնանշում է, վոր Վ. Ի. Լենինը «այնպես» բառը ընդգծել է, վորպեսզի ընթերցողի ուշադրությունը դարձնի այն հանգամանքի վրա, վոր ռեֆորմն անց են կացրել կալվածատերերը: Ընդհանրապես պետք է հիշատակել՝ ընդգծումը հեղինակինն է, թե ուրիշինը. տվյալ դեպքում «այնպես» բառից հետո պետք է գրել փակագծերում. «ընդգծումը Վ. Ի. Լենինինն է»:

Հողվածի հետեյալ պարբերությունը ցույց է տալիս այդ ռեֆորմի արդյունքները, վորի համար կարելի չէ այսպիսի կոնսպեկտ կազմել: Գյուղացիներին «ազատագրության» ժամանակ կալվածատերերը կտրեցին գյուղացիական հողերի մեկ հիմնգերծից ավելին, իսկ մնացած հողերի համար գյուղացիները պարտավոր եյին փրկանք վճարել, այսինքն՝ երեկվա ստրկատերերին հարկ պետք է վճարեյին: Ճորտատիրական իրա-

վունքի վերացումից հետո, գյուղացիները ստրկացնող պայմաններում մնացին կալվածատերերից: Ամբողջ աշխարհում—վոչ մի տեղ, ճորտատիրական իրավունքի վերացման ժամանակ գյուղացիների այնպիսի քայքայում չի յեղել, ինչպես այդ յեղավ Ռուսաստանում:

Այնուհետև ընթերցում են հետեյալ յերկու պարբերությունը և կազմում են կոնսպեկտ, վորը վերջանում է հետեյալ ցիտատով. «Մղելով այս պայքարը, ռուսական բանվոր դասակարգն ոգնում էր միլիոնավոր գյուղացիությանը վտաքի յեկնել, ուղղվել, թոթափել իր վրայից ճորտատիրական ստրուկների սոփորությունները»: Այսպես ել կազմվում է ամբողջ հողվածի կոնսպեկտը:

«Կապիտալիզմի զարգացումը գյուղական տնտեսության մեջ» նյութն անցնելիս՝ անհրաժեշտ է նաև միաժամանակ ուսումնասիրել Վ. Ի. Լենինի «Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» աշխատությունից այն հատվածը, վորի մեջ տրվում է գյուղացիության ապագա գյուղացիականացման շերտավորման պատկերը (գլուխ II, § XIII. յեղրակացություններ II գլխից 4-10 կետերը. Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. I, էջ 84—95):

Անհրաժեշտ է զուգընթացաբար լուսարանել աշակերտներին Վ. Ի. Լենինի կողմից տված ընդորոշումը գյուղացիության դասակարգային հիմնական խմբերի մասին: Գյուղացիության յերկու նոր տիպերի ընդհանուր հատկանիշն է— նրանց տնտեսության ապրանքային, դրամական բնույթը: Առաջիննոր տիպը, դա— գյուղական բուրժուազիան է, կամ ունեւոր գյուղա-

գյուղացիներին, քայքայելով նրանց, ճանապարհ բաց անելով կապիտալիզմի համար, սկիզբ դնելով բուրժուազիայի տեղական ներկայացչական հիմնարկներին»¹⁾։

Ալեքսանդր II-ի ռեֆորմները անհրաժեշտ ե ցույց տալ, վերպես մի քայլ ճորտատերերի կողմից Ռուսաստանը բուրժուական միապետություն դարձնելու ճանապարհին։

Ալեքսանդր III-ի կառավարության պայքարը ռուսավորության դեմ բնութագրելու համար շատ ոգտաղար ե աշակերտներին կարգալ տալ կամ միապին կարգալ (առանց կոնսպեկտ կազմելու) Վ. Ի. Լենինի «Ինչի մասին ես մտածում մեր մինիստրները»²⁾ հոգվածը։ Այս հոգվածը փայլուն կերպով տալիս ե ներքին գործոց մինիստր Դուրնովի ե Սինոդի որեր պրոկուրոր Պրեդոնոսցեվի միջև յեղած գրադրությունը, վորտեղ բերվում ե նրանց ձգտումը փակել բանվորների կիրակնորյա գպրոցները։

Նիկոլայ II-ի ժամանակ ցարիզմի վարչական կամայականությունը բնութագրելու համար պետք ե աշակերտների համար կարգալ Վ. Ի. Լենինի «Вей, но не до смерти» հոգվածը³⁾, վորի համար նույնպես կարելի յե կոնսպեկտ չկազմել։

Բորիզիլիզմի ծագման պատմության համար, հարկավոր ե ուսումնասիրել Վ. Ի. Լենինի «Ինչից սկսել» հոգվածը⁴⁾, վորի մեջ տրված ե «Իսկրայի», վորպես

¹⁾ В. И. Ленин. Соч., т. XIV. стр. 18

²⁾ В. И. Ленин. Соч., т. I, стр. 419-421

³⁾ В. И. Ленин. Соч., т. IV, стр. 79-90

⁴⁾ Լենին—Ստալին։ Ընտիր յերկեր մի հատորի մեջ, Հի(ք)ԿԿ Կուսհրատ, 1937, եջ 107—115, կամ Ընտիր յերկեր վեց հատորի մեջ, հատ. I, եջ 394—402

կուսակցության կոլեկտիվ կազմակերպչի, ապագա գործունեյության վառ պլանը։ Այս հոգվածում Վ. Ի. Լենինը կտրուկ կերպով արտահայտվում ե անհատական տերրորի դեմ, իրրե քաղաքական պայքարի ռեակցիոն միջոցի դեմ։

«Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» թեման անցնելիս՝ հարկավոր ե դասարանում ուսումնասիրել Լենինի «Հողատիրությունը Յեվրոպական Ռուսաստանում» հոգվածը (Յերկեր, հատ. XV, եջ 470-472)։ Այս հոգվածում Վ. Ի. Լենինը ցույց ե տալիս, թե 1905 թ. հեղափոխությունից առաջ, ում, վոր դասակարգերին եր պատկանում հողը Ռուսաստանում։ Մի վորեե աշակերտի կողմից հոգվածի առաջին պարբերությունը կարգալուց հետո, դասատուն հարցնում ե. ի՞նչն ե համարում գլխավորը Վ. Ի. Լենինը գյուղացիների դրության մեջ։ Աշակերտը պատասխանում ե. Վ. Ի. Լենինը գյուղացիների դրության մեջ տեսնում եր այն գլխավորը, թե ինչպիսի հարաբերակցություն դրություն ունի խոշոր ազնվական, կալվածատիրական հողատիրության ե գյուղացիների հողատիրության միջև։ Վ. Ի. Լենինի այս հոգվածում յերեան ե հանվում այս գլխավոր հարցը։ Այս պատասխանից հետո (յեթե պետք ե, դասատուն ուղղում ե աշակերտին ե բերում ե վերելում ցույց տված ձեվակերպումը) դասատուն մատնանշում ե, վոր այդ ձեվակերպումը կլինի կոնսպեկտի սկիզբը։ Այս հոգվածի կոնսպեկտ կազմելու ժամանակ ուսուցիչը ստուգում ե աշակերտների կոնսպեկտ կազմելու կարողությունը։ Այնուհետե պետք ե գրել. Յեվրոպական Ռուսաստանում 395 միլիոն դեայատին հող կար, բայց դրանից պետք ե հանել 115

միլիոն տուհադրաներ և անտառներ, վորոնք հողագործութեան համար անպետք ելին, ուրեմն 280 միլիոն գեսյատինն եր պիտանի հողագործութեան համար: Այս թվից պետք է առանձնացնել խոշոր կալվածատիրական և մանր գյուղացիական հողատիրութեանը: Կարգում են այնուհետև այն տեղը, վորը վերաբերում է խոշոր անձնական հողային սեփականութեանը: Այստեղից աշակերտները արտագրում են, վոր 70 միլիոնից ավելի գեսյատին հող պատկանում եր 30 հազար կալվածատերերի, վոր 700 խոշոր կալվածատերի պատկանում եր 20 միլիոն գեսյատին հող, այսինքն՝ նրանցից յուրաքանչյուրն ուներ 30 հազար գեսյատին: Հողվածի այս մասից աշակերտները գաղափար են կազմում կալվածատիրական հողատիրութեան մասին: Այս նրանք ուսումնասիրում են հողվածի հաջորդ բաժինը — գյուղացիների հողատիրութեան մասին, այսինքն՝ վոր 10 ¹/₂ միլիոն գյուղացիական ընտանիք ունեյին 75 միլիոն գեսյատին — միջին հաշվով յուրաքանչյուր ընտանիքն ուներ 7 գեսյատին հող:

Հողային տիրապետութեան այս հակադրութեան աշակերտներին հնարաւորութեան կտա հասկանալ Վ. Ի. Լենինի այն քաղաքական յեղրակացութեանը, վորը նա անում է հողվածի վերջում: Այնուհետև կոնսպեկտում գրվում է, վոր կալվածատիրական հողատիրութեան միջին չափը համնում եր 2200 գեսյատին, իսկ գյուղացիական տնտեսութեանը — 7 գեսյատին: Աշակերտները, հաշվելուց հետո, գրում են, վոր միջին կալվածատիրոջ հողային սեփականութեանը 300 անգամ ավելի մեծ եր, քան թե գյուղացու մի

ընտանիքի հողաբաժինը: Իբրև յեղրակացութեան նըրանք գրում են Վ. Ի. Լենինի հետևյալ խոսքերը. «Յեթե յերեսուն հազար խոշոր տիրապետողների հոգեւրը անցնեյին տաս միլիոն գյուղացիական տնտեսութեաններին, ապա այդ տնտեսութեանների հողատիրութեանը համարյա թե կլրկնապատկվեր»:

Վ. Ի. Լենինի այս հողվածի կոնսպեկտ կազմելը աշակերտներին հստակ հասկացողութեան կտա այն մասին, վոր «այդպիսին է այն դաշտի ֆոնը, վորի վրա ծավալվում է գյուղացիական պայքարը հողի համար»: ¹⁾ Վերջում ուսուցիչն աշակերտների ուշադրութեանը դարձնում է այն հանգամանքի վրա, վոր այս հողվածը Վ. Ի. Լենինը գրել է 1912 թվին 30 միլիոն գյուղացիների սովահարութեան կապակցութեամբ: Սով գյուղացիների մոտ և առատութեան կալվածատերերի մոտ — ահա աշակերտների կողմից ուսումնասիրած այդ թվերի դասակարգային իմաստը: Հենց սրանուհն եր կայանում հողի համար կալվածատերերի դեմ գյուղացիների մղած պայքարի արմատը, այն պայքարի, վորն ավարտեց միայն Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխութեան հաղթանակը, յերբ բանվորները բոլոր կալվածատիրական հողերը ձրիաբար հանձնեցին իրենց դաշնակից գյուղացիներին:

Իբրև լրացում Վ. Ի. Լենինի այս հողվածի մշակման, աշակերտները պետք է գիտաբար արտագծեն Վ. Ի. Լենինի «խոշոր կալվածատիրական և մանր գյուղացիական հողատիրութեանը Ռուսաստանում» հողվածից (հատ. XXX, էջ 203-204 (ուսերեն): Այս գիտաբարմը շատ ակնա-

¹⁾ В. И. Ленин. Соч. т. XI, стр. 337.

ուռ կերպով ցույց և տալիս այն հարաբերակցությունը, վորը գոյութիւն ունեն կալվածատիրական միջին տնտեսութեան և տարածութեամբ նրան հաւասար 330 գոյութեան չքովոր տնտեսութեանները միջև:

Այս ամբողջ աշխատանքը խոշոր դաստիարակչական նշանակութիւն ունի. այս աշխատանքն իրեն հիմնական խնդիր և դնում Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի աշխատութիւնների վրա աշխատելով, աշակերտներին հնարավորութիւն տալ տիրապետել պատմութեան ժարքսիստական ըմբռնմանը: Սա հանդիսանում և ամենապատասխանատու քաղաքական մի խնդիր: Ուստի ուսուցիչն այս աշխատանքների սխտեմատիկ դեկլարութեանը պետք և մաքսիմում ուշադրութիւն հատկացնի: Առանձնապէս կարևոր և, վոր ուսուցիչը նրանց դրանցման աշխատանքներում, շարունակ ուղղի աշակերտների անճշտութիւնները և սխալները: Հարկավոր և սխտեմատիկորեն ստուգել աշակերտների այդ աշխատանքները և նրանց մասին մանրամասն կարծիք տալ, ցույց տալով, թե ինչպէս պետք և ուղղել թույլ տված սխալներն ու թերութիւնները: IX դասարանի (սկսած 1861 թ. ռեֆորմներից) և X դասարանի ԽՍՀՄ պատմութեան ամբողջ դասընթացի նյութերը անցնելիս՝ վորպէս հիմնական ձեռնարկ, պետք և ոգտագործել վերջորս լույս տեսած «Համ. Կ (բ) կուսակցութեան պատմութեան համառոտ դասընթացը»:

22

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0928101

APR 1939

170

ԳԻՆԸ 50 ԿՈՊԵԿ

1

3674